

І.С. Бубнова

УКРАЇНСЬКІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

І. С. Бубнова

УКРАЇНСЬКІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Навчальний посібник

Схвалено Міністерством освіти і науки України для
використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(Лист від 17.10.3003 № 14/18.1-767)

Суми Обласна друкарня Видавництво «Козацький вал» 2001

ББК 85.315.3

Б 90

Рекомендовано Вченою радою Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 1 від 30.08. 2001 р.)

Рецензенти:

Л. О. Булатова, канд. пед. наук, доцент кафедри методики музичного виховання співів та хорового диригування СДПУ ім. А. С. Макаренка;

Н. М. Чернова, вчитель-методист класичної гімназії м. Сум.

Бубнова І. С. Українські музичні інструменти: Навчальний посібник. -
Б 90 Суми: Обласна друкарня Видавництво «Козацький вал», 2001 – 28 с.

ISBN 966-589-307-6

ББК 85.315.3

Б $\frac{4306021800-118}{2001}$ - без оголошення.

ISBN 966-589-307-6

© Бубнова І. С., 2001.

© СОД видавництво «Козацький вал», 2001.

ВСТУП

Україна одна з найбагатших країн світу за різноманітністю музичних інструментів. Із глибокої давнини дійшли до нас такі інструменти, як коза, козобас, сопілка, сурма, трембіта, бубон, бухало, що пов'язані з музичним побутом українського народу. Народні музики самі виготовляли ці інструменти, шанували їх, виражали на них свої глибокі почуття.

За останні 100-150 років у побут українців увійшли ще цілий ряд інструментів, які можна знайти у музичній культурі інших народів світу. Це – скрипка, гітара, гармошка, мандоліна, домра, балалайка, акордеон, баян тощо.

Багато музичних інструментів мають спільне коріння, історія їх сягає сивої давнини. Микола Давидов розповідає: "...Передвісники сучасних кобзи, гітари, домри, балалайки, бандури – відомі в побуті скоморохів ще за часів Київської Русі, чому сприяли торговельні зв'язки із народами Сходу, зокрема з Персією, задовго до татаро-монгольської навали. Пізніше, упродовж віків, ці інструменти розвивалися в міжнаціональних взаєминах на терені слов'янських культур, мігруючи з території України разом із мистецтвом скоморохів на північ – у Новгород, Московію, водночас залишаючись і на території своєї батьківщини. Не випадково в Україні в наш час "прижилися" чотириструнна домра та мандоліна, чий квінтовий стрій більш відповідний до українського, переважно мінорного, мелосу, ніж у триструнної квартової російської домри. Відомо також, що соль-мажорний стрій "російської" семиструнної гітари запозичений А.Сіхрою від українського торбана та бандури. А німецьке походження гармошки, що розвивалася майже одночасно в Прибалтиці, Білорусі, Україні, Росії й Закавказзі, набуваючи національної оригінальності звучання в кожному з цих регіонів, дає підстави сприймати її як інтернаціональний інструмент, особливо в удосконаленому різновиді - сучасному готово-вибірному баяні. Його багатотембровий варіант

започаткований українським майстром із Харкова О. Міщенком, який винайшов резонаторну “ламану деку”.

Народний інструментарій України — багатий і різноманітний. У давнину люди використовували різні предмети, взяті з навколишньої природи або зроблені своїми руками, і перетворювали їх на музичні інструменти. Нині вони складають три основні групи: ударні, духові та струнні.

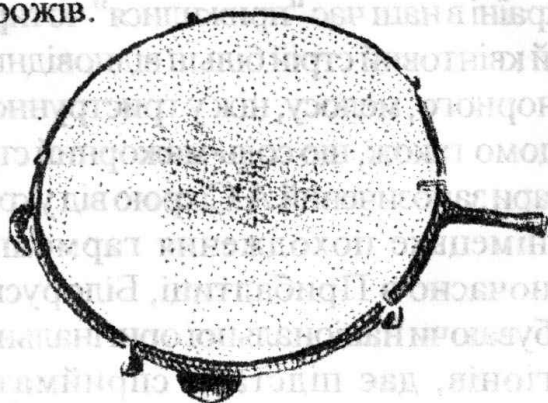
Запитання і завдання

1. Назви найдавніші українські музичні інструменти.
2. Які музичні інструменти інших народів увійшли до музичної культури України?
3. Назви основні групи музичних інструментів.

Ударні та шумові інструменти

Ударні та шумові інструменти відіграють в українській народній музиці велику роль. Для подачі сигналів, а пізніше – для ритмічної організації музики використовувалися різноманітні брязкальця, пустотілі раковини, калатальця. Часто таку ж функцію виконували й такі речі побутового вжитку, як деркач, било, калатало, що були невід’ємними супутниками сторожів.

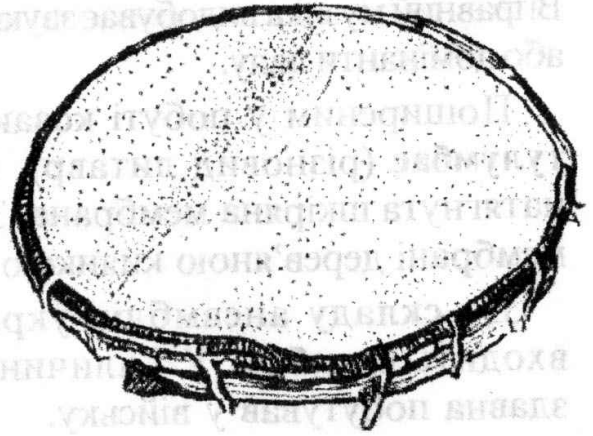
У народній музиці, що супроводжувала ігри, весілля, календарні, релігійні свята та обряди, широко використовувалися такі предмети побутового вжитку, як ложки, рубель із качалкою. Можна зустріти народні кастаньети, зроблені з двох дерев’яних спарених ложок.

Бубон

На них музикант відбиває різноманітні ритмічні малюнки, імітує цокіт кінських копит.

До найдавніших інструментів належить, відомий ще з часів Київської Русі, **бубон**. Він являє собою дерев'яний обруч (до п'ятдесяти сантиметрів у діаметрі), на якому закріплюється шкіряна мембрана. В обручі подеколи роблять спеціальні прорізи, куди вмонтовують металеві пластинки-брязкальця. Бубон завжди супроводжував танцювальну музику, входив до складу полкової музики війська Запорізького. Він також входить до складу інструментальних ансамблів, зокрема троїстої музики.

Решето

Різновидом бубна є так зване **решето**. Це бубон менших розмірів і більш плоский, по його мембрані вдаряють спеціальною паличкою з м'яким наконечником.

Із західних областей України в інші регіони прийшов екзотичний шумовий інструмент, що за специфічне забарвлення звуку зветься **бугай** — невелике конусоподібне дерев'яне барильце. На його вузькому відкритому кінці натягнуто шкіряну мембрану з прорізом, куди протягується пучок кінського волосся («хвіст»). Один із музик тримає інструмент, а другий смикає вологими пальцями обох рук за хвіст. Мембрана звучить, виникають короткі, сильні звуки, що нагадують ревіння бугая (звідси й назва інструмента).

Бугай

Вправний музика видобуває звуки, близькі до тоніки, субдомінанти або домінанти ладу.

Поширеним у побуті козаків Запорізької Січі був також тулумбас (різновид литавр). На металевий (мідний) казан натягнута шкіряна мембрана. Звук видобувається ударами по мембрані дерев'яною киянкою з м'яким наконечником.

До складу ансамблів українських інструментів часто входить **барабан**. У Галичині його називали тамбор. Він здавна побутовував у війську.

Епізодично в ролі шумових інструментів використовуються також такі предмети побуту, як підкова, рубель, качалка, затула і т.п.

Запитання і завдання

1. Які інструменти входять до групи ударних та шумових? У чому їх роль?
2. Які предмети побутового вжитку використовувалися як ударно-шумові?
3. Який екзотичний шумовий інструмент виник у західній Україні? Чи можна назвати його "ударним"? Чому?

Духові інструменти

Група духових інструментів є досить численною. До її складу входять сопілка та її різновиди (денцівка, зубівка, флюяра), кувіяця, трембіта, ріг, сурма, труба, волинка.

Сопілка — один з найпоширеніших на Україні духових

Сопілка

інструментів, що дійшов до нас із глибини століть. Виготовляють її часто самі народні виконавці з бузини, верби, ліщини, липи, клена, смереки, очерету або калинової гілки, і, навіть, з груші. Чим твердіше дерево, тим різкіший звук.

Свистковий отвір роблять із тильної сторони трубки, довжина якої сягає 300—400 мм. У нижньому кінці просвердлюють або пропалюють п'ять-шість дірочок. Звукоряд звичайно діатонічний, найчастіше мажорний. Завдяки передуванню його можна збільшити до двох з половиною октав.

У нижньому регістрі звучання сопілки м'яке й неголосне, з передуванням звуку стають різкими, свистячими. Це технічно дуже рухливий інструмент із прозорим, красивим звучанням. Виконувані на ньому мелодії розцвічуються мелізмами.

Сопілка, як і інші народні інструменти, зазнала значного вдосконалення. Майстри (керівник самодіяльного оркестру В.Зуляк, віртуоз-сопілкар С.Бобровников, диригент О.Незовибатько, І.Склярта інші) створили сопілки різних систем. Так, В. Зуляк виготовив сопілку-тенор. І.Скляр сконструював інструмент із поворотними кільцями, за їх допомогою його можна перестроювати в різні тональності. Створено ціле сімейство сопілок: сопілка-альт, -тенор, -бас. Сопілкарі часто об'єднуються в самостійні ансамблі.

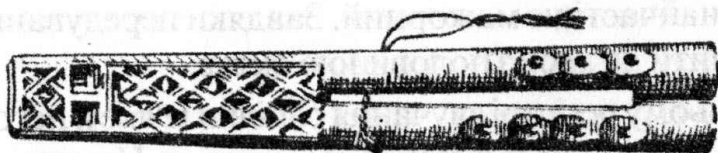
Особливий тип сопілки — **денцівка** — побутує у західних областях України (на Гуцульщині). Вона дещо відрізняється від звичайної формою головки і кількістю отворів (у ній їх сім), верхній (сьомий) отвір робиться з тильної сторони трубки. У верхній отвір невеликої дерев'яної трубки вставлено свисток у вигляді денця з прорізом.

Денцівка

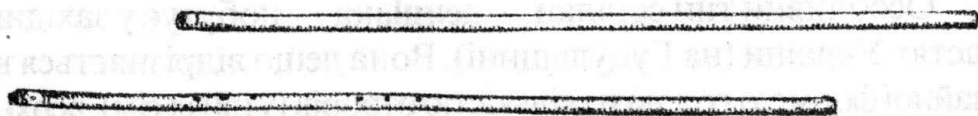

Існує також **дводенцівка**, що складається з двох стволів. Є два види дводенцівок: перший із двома мелодичними стволами, а другий з мелодичним і бурдонним (тобто постійним). Звукоряд першого виду завжди діатонічний. На правому стволі вирізано чотири отвори, а на лівому — три. Звучання дводенцівок тихе й ніжне.

Дводенцівка

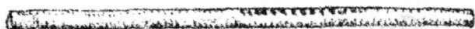
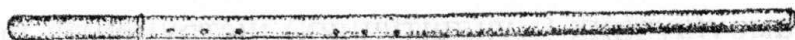
У західних областях України розповсюджена також **зубівка** (або **теленка**). Це відкрита флейта без ігрових отворів. Трубка її робиться з ліщини чи лози і сягає 600—650 мм. Верхній кінець загострюється і має невеличкий виступ. Під час гри зубівку тримають у лівому куті рота, притискаючи до зубів. Змінюючи силу вдудання та прикриваючи нижній отвір трубки, видобувають тони натурального звукоряду. Тембр зубівки м'який, неголосний, дещо шиплячий. Спосіб гри на ній досить складний і потребує спеціальних тренувань.

Теленка

Коса, дудка, скигля — у кожного інструмента своя конструкція і відповідне забарвлення звука. Одна виспіває пронизливим високим голосом, друга — густим, оксамитовим, третя плаче, скиглить сумним, тужливим голосом.

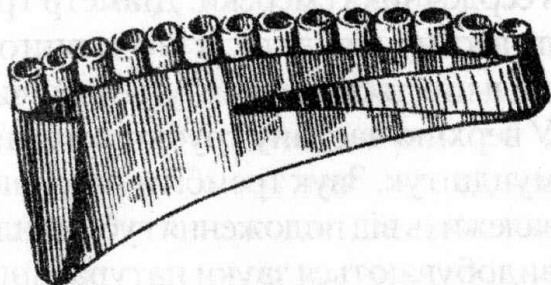
До різновидів сопілки належить також **флюяра**. Від звичайної сопілки вона відрізняється тим, що не має свистка, а обидва кінці трубки відкриті. Трубку виготовляють із ліщини або верби, довжина її — від 350 до 600 мм. Кінці трубки загострені. У нижньому кінці робиться шість отворів, розташованих групами по три. Звукоряд діатонічний, але часткове прикриття отворів, як і на сопілці, дозволяє хроматичне змінювати основні тони. Інструмент тримають при грі перед собою з легким нахилом вправо. Сріблясто-витончене звучання флюяри нагадує мальовничу природу Карпатських гір, її швидкі грайливі струмки. Цікавою особливістю флюяри є те, що мелодія на ній може звучати на тлі бурдона, створеного голосом виконавця.

Флюяра

Кувиця (свиріль) — український різновид поширеної в музичній практиці багатьох народів флейти Пана. Вона складається з певної кількості дерев'яних або очеретяних трубок (їх буває до 17), що мають однаковий діаметр, але різну довжину. Нижній кінець трубок закритий. Існує два види кувниць, трубки можуть бути розташовані у зростаючому порядку або так, що найдовші з них знаходяться посередині (так звана двобічна свиріль). Звукоряд обох видів кувниць діатонічний.

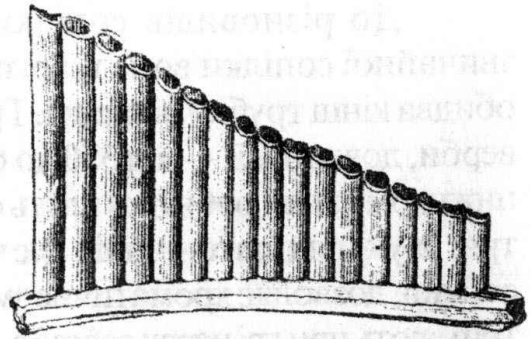
За античною легендою Пан (міфічний бог пастухів) змагався у грі з покровителем муз Аполлоном. Пан грав на пастушій флейті (так ще називали багатоствольну

Кувиця (свиріль)

флейту), Аполлон – на арфі. Як засвідчує легенда, переміг Аполлон, адже він грав на більш досконалому і вишуканому інструменті.

Втім, багато сучасних буковинських, молдавських, румунських музикантів настільки віртуозно володіють цим чарівним інструментом із сріблясто-витонченим звуком, що, можливо, могли б із більшим успіхом позмагатися з Аполлоном.

Флейти Пана

З амбушурних (мундштучних) інструментів поширені трембіта, сурма, ріг, труба.

У побуті та деяких обрядах західної України набула розповсюдження сигнальна інструментальна музика. З давніх часів жителі Карпат звуками трембіти сповіщали про народження або смерть односельчан, повернення з полонини пастухів, про якісь важливі події. Важко уявити побут гуцульських чабанів без сигналів трембіти: “на вставання”, “на спання”, “на полудневе доїння”, “на злодія”. Сигналом трембіти повідомляють про приїзд артистів у гірське село, початок весілля чи іншого урочистого свята.

Трембіта — довга (до трьох метрів) конічна дерев’яна труба без отворів, обмотана березовим лубом. Виготовляється вона з сердечника смереки. Діаметр трубки 25—30 мм зберігається на довжину до двох з половиною метрів, а далі поступово збільшується до 60 мм, утворюючи так звану голосницю (розтруб). У верхню частину трубки вставляють дерев’яний або металевий мундштук. Звук трембіти голосний і сильний. Зміна висоти звука залежить від положення губ та сили вдихання повітря. На трембіті видобуваються звуки натурального звукоряду в діапазоні трьох октав.

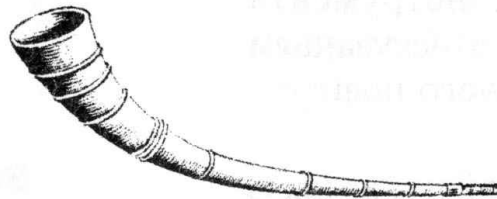
На трембіті грають як сигнальні, ритуальні, так і невеличкі самостійні мелодії. Залежно від події музиканти (трембітарі) за кожним разом досягають “розмаїтих градацій тембрових відтінків” звучання інструмента. У сучасних оркестрах народних інструментів трембіти використовуються епізодично як декоративний елемент і виконує функцію баса.

На Поліссі побутувала труба — інструмент, зроблений у такий самий спосіб, як і трембіта, тільки значно менших розмірів. Його довжина не більше метра. Труба переважно служила для передачі сигналів.

Трембіта

Ріг — також мундштучний інструмент. Спочатку його робили з рога тварин, а потім — з дерева. Це був в основному вівчарський інструмент. Інколи вживався в обрядових діях, наприклад, під час колядування на ньому подавався сигнал господареві, що прийшли колядники.

Ріг

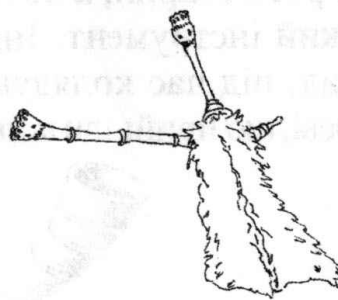
Виготовлявся ріг так само, як і трембіта, а довжиною сягав одного метра. На боковій поверхні рогу є декілька пальцевих отворів для зміни висоти звука. Пізніше роговий розтруб пристосували до дерев'яної трубки з пальцевими отворами і пищиками-тростинками.

Сурма побутувала в козацькому війську. Це дерев'яна трубка, що мала сім дірочок для зміни висоти тонів і розтруб у нижній частині. Сурми — різні за розмірами, робили їх з дуже твердої деревини — карагача. У верхню частину трубки вставляли виготовлений з тростини подвійний язичковий пищик (типу гобойного). Сурмачі (як і трубачі, довбуші) входили до складу полкової музики війська Запорізького. Нині сурма використовується в оркестрах народних інструментів.

До найдавніших інструментів належить **волинка** (коза, дуда, баран, міх), поширена у багатьох народів світу. Вона складається з виготовленого з козячої або овечої шкіри (вовною всередину) мішка, що служить резервуаром для повітря. У шийний отвір мішка для нагнітання повітря вставляється трубка, що має клапан. В отворах передніх ніг є такі трубки: мелодична — з 5—6 ігровими отворами та дерев'яним або роговим розтрубом, а також бурдонні (буває одна), настроєні в квінту та октаву. Діапазон мелодичної трубки — октава чи децима (від до першої октави до мі другої октави).

Виконавець на волинці міг водночас співати, бо звук (верескливий) інструмента видобувається натискуванням ліктем наповненого повітрям мішка.

Волинка дійшла до нас із давніх часів. Грали на ній

Волинка
(коза, дуда, баран, міх)

переважно пастухи. У Стародавньому Римі волинка звучала в театрі і військовому оркестрі. У Франції в XVIII столітті на ній віртуозно грали професіональні музиканти. У Шотландії ансамбль волинщиків і в наш час супроводжує урочисті паради. На Україні цей інструмент входив до складу оркестру війська Запорізького, а тепер звучить переважно у західноукраїнських областях. Виготовляючи дуду, гуцульські майстри зі смаком прикрашають кожен її деталь, вдаючись до різьблення по дереву та рогу, карбування по металу. Шкіряний міх оздоблюють торочкою, китицями, металевими брязкальцями. Іноді такий інструмент прикрашають скульптурною голівкою кози.

Казкове, часом фантастичне звучання **окарини** (з італійської - гусенятко) – свисткової флейти, яку виготовляють із дерева або глини. Такий інструмент має яйцевидну (сферичну) форму і свистковий пристрій у поперечному відводі, 10 ігрових отворів. Грою на окарині імітують звуки диких тварин, птахів. Особливо невідомо цей інструмент імітує кування зозулі, тому на Україні його ще називають **зозуленькою**. Чернігівський майстер О.Шльончик виготовив з дерева ціле сімейство окарин від пікколо до баса. У найбільшій окарині звук – немов з гігантської морської раковини.

До окариноподібних народних інструментів належать також свистульки у вигляді птахів, тварин та риб. Прості мелодії можна виконувати і на різних керамічних дитячих іграшках (коники, козлики, баранчики) яскраво розмальованих і покритих поливкою, маючих свистковий та один-два пальцевих отвори. Користуються ними переважно діти.

Запитання і завдання

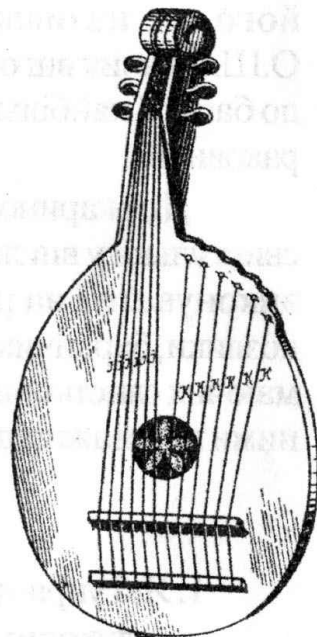
1. Які українські музичні інструменти відносяться до групи духових?
2. З яких музичних інструментів складався оркестр

війська Запорізького?

3. Назви музичні інструменти характерні для західної України.
4. Які назви – синоніми волинки ти знаєш?
5. Перемалюй волинку і придумай орнамент оздоблення її деталей.
6. Що таке бурдон?
7. Із яких порід дерев можна виготовити сопілку?
8. Які дитячі іграшки та вироби декоративно-прикладного мистецтва можна використати для виконання простенької мелодії?
9. Спробуй сам виготовити свистульку і заграти на ній знайому мелодію.
10. Який музичний інструмент називають зозуленькою? Чому?
11. Який духовий музичний інструмент найдовший?

Струнно-щипкові інструменти

Одним із найулюбленіших струнно-щипкових інструментів українського народу є бандура. Це більш досконалий інструмент, що прийшов на зміну давній кобзі. Про кобзу ж музикознавча й етнографічна література не дає точних відомостей. Деякі вчені вважають, що кобза й бандура — один і той самий інструмент. Кобза згадується у багатьох народних піснях і думах. Виконавців народних дум та пісень називають *кобзарями*.

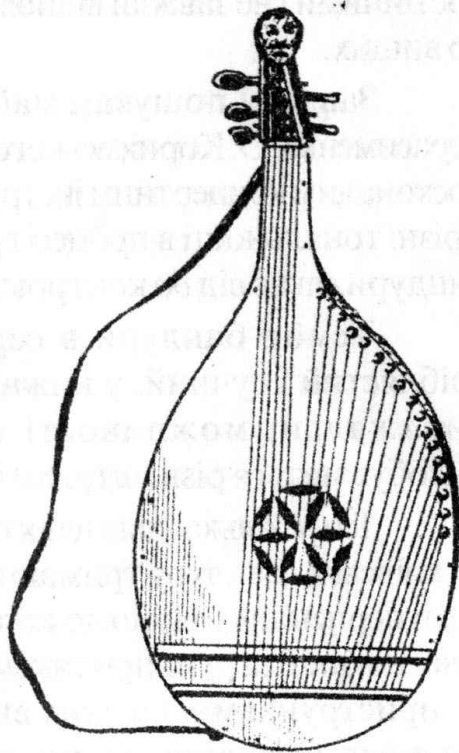
Кобза

“Починаючи з XVI століття, - читаємо у Леоніда Черкаського, - літературні та іконописні джерела засвідчують побутування на території України струнних музичних інструментів, що звалися кобзами, але мали різну форму і конструкцію, вимагали відмінних прийомів гри і різного музичного призначення. Серед цих інструментів з’являються й такі, що мали поруч з ладовим грифом струни на корпусі. В них і втілено ідею майбутнього акомпануючого інструмента, на якому не перебирають струни, а щипком видобувають сріблясті звуки з певних струн, не притискуючи їх. Звільнившись згодом від ладів на грифі, цей інструмент став оригінальним витвором українського народу, на якому супроводжували свої пісні та думи легендарні кобзарі.

Корпус інструмента був овальним, видовбаним із верби, груші, горіха чи іншого дерева. Спочатку він мав майже симетричну форму. Із збільшенням струн форма бандури стає асиметричною. Водночас із колишньою назвою *к о б з а* поширюється і нова – *б а н д у р а*.”

Гриф (з німецької - рукоятка) – дерев’яна або пластмасова довга пластина у смичкових і щипкових струнних інструментах, над якою натягуються струни. Під час гри струни прижимають пальцями до грифу. Таким чином зменшується або подовжується вібруюча частина струни й від того змінюється висота звука. На грифі деяких інструментів є перегородки, які називаються ладами.

Бандура складається з двох частин — коробки-резонатора й грифа. Форма коробки (кузова) поступово змінювалася. Спочатку

Бандура

вона була круглою, овальною і навіть грушоподібною. Зараз виготовляються бандури овальної форми, гриф розташовується асиметрично. Така форма інструмента утвердилася внаслідок збільшення кількості приструнків. На верхній деці — круглий або фігурний отвір («голосник»). Струни розташовані на грифі, а приструнки — на кузові. На бандурі легендарного кобзаря Остапа Вересая було шість басів і шість приструнків. Приструнки завжди мали стабільну висоту. У минулому на грифі зрідка робилися поріжки (лади) для зміни висоти басів. Вересай змінював висоту тону, притискуючи струну до грифа.

У процесі розвитку кобзарського мистецтва вдосконалювався інструмент. Збільшувалася кількість приструнків. На бандурі П. Братиці було чотири баси й шістнадцять приструнків, М. Кравченка — п'ять басів і вісімнадцять приструнків, Г. Пархоменка — шість басів і чотирнадцять приструнків.

Розташування і настройка басів та приструнків не були постійними і не завжди відповідали зміні висоти звуків від нижчих до вищих.

Завдяки пошукам майстрів-конструкторів І. Скляра, В. Герасименка, О. Корнієвського, К. Німченка та інших бандура стала досконалим концертним інструментом із спеціальним перемикачем у різні тональності в процесі гри. Хроматичний звукоряд сучасної бандури сягає від *до* контроктави до *соль* третьої октави.

Тембр бандури в середньому й верхньому регістрах сріблястий і гучний, у нижньому — менш гучний. Художньо-виражальні можливості бандури досить значні. Легко видобуваються різні штрихи й мелізми.

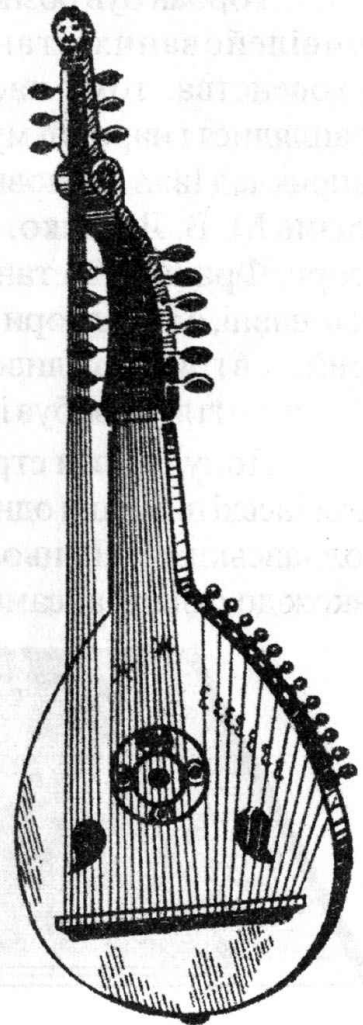
Існує кілька шкіл (способів) гри на бандурі. Найпоширеніша — київська. Бандуру тримають із невеликим нахилом, площиною деки перпендикулярно до корпусу виконавця, з упором на коліно лівої ноги. Ліва рука при такому способі гри оперує басами, а права — приструнками, на яких виконуються мелодія і гармонічний супровід. Основний принцип гри харківської школи: права рука

— на приструнках, ліва — на басах і приструнках. Таким прийомом досягається заповнення регістрової прогалини, що існує у київському способі між басами та мелодико-гармонічним пластом.

Близький за будовою до бандури струнно-щипковий інструмент **торбан**. Він має овальний корпус, але більш витягнутий, ніж у бандури. Гриф трохи ширший і довший, із двома головками. Струни торбана жильні, через що звучання його значно м'якше й ніжніше. На торбані від 30 до 60 струн та приструнків, що поділяються на три групи: шість натягнутих на меншу головку басових струн — так звані втори; дванадцять — чотирнадцять басів на грифі — байорки; на деці, як і в бандури, пристунки. При грі торбан тримають на колінах у горизонтальному положенні, пальцями обох рук перебирають струни.

Про те, де вперше сконструювали цей інструмент є різні твердження. Одні вважають, що пріоритет у винаході торбана належить італійцям, від яких через Польщу він потрапив на Україну. Інші не без підстав стверджують, що торбан народився на Україні внаслідок творчого поєднання конструктивних елементів лютні і бандури.

У середні віки в Європі був відомий лютнеподібний інструмент з двоповерховою головкою грифа. На нижньому поверсі головки кріпилися за допомогою дерев'яних кілків струни, що проходили над грифом. На вищому —

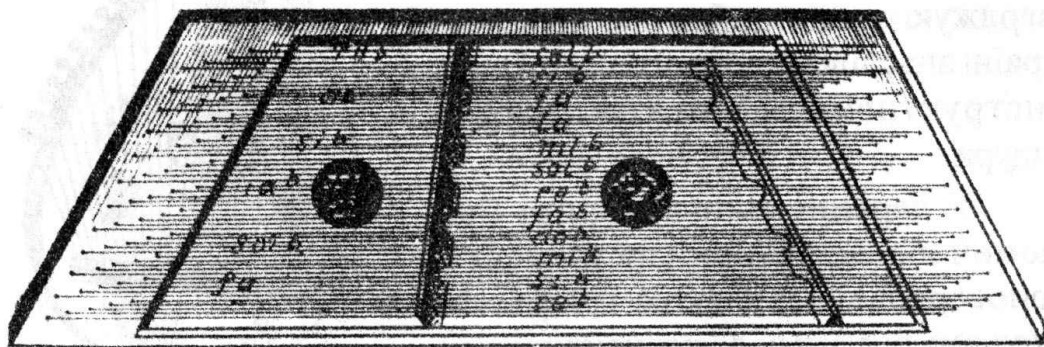
Торбан

струни, що вільно проходили поруч із грифом. Корпус його був глибоким, овальним, склеєним із клепок.

На Україні, в Польщі, в Росії інструмент, який називали торбан з'явився у XVIII столітті. Він вирізнявся тим, що його гриф був значно ширшим, без ладків і мав більшу кількість струн. До того ж частина струн як у бандури містилася на корпусі. Щоб видобути звук певної висоти, музикант не притискав струни до грифа, а лише вибірково видобував м'які звуки щипком пальців із певної жильної струни.

Торбан був розповсюджений по Україні здебільшого серед привілейованих станів — козацької старшини, панства, духовенства, тому часто звався «панською бандурою». Але траплялися і народні музиканти, які віртуозно грали на торбані, наприклад Іван Кошовий з Полтавщини. Його мистецтво високо ставив М. В. Лисенко. На Україні була династія торбаністів — Георг, Франц і Каетан Відорти, відомі не тільки як майстерні виконавці, а і як автори пісень і танців. Торбан вимагав складних прийомів гри. Можливо, це стало причиною того, що наприкінці XIX століття він вибув із ужитку.

Популярним струнно-ударним інструментом є **цимбали**. Українські цимбали однотипні за своїм устроєм з білоруськими та молдавськими. На цьому інструменті грають соло. Він входить також до складу ансамблів та оркестрів народних інструментів.

Цимбали

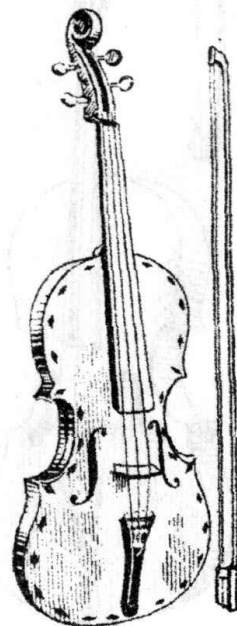
Резонансна коробка цимбалів має форму трапеції. Дві плоскі деки. Два резонаторних отвори. Над верхньою декою натягнуті струни. Для підсилення звучання кожного тону кілька струн (три або п'ять) настроюються в унісон.

Під час гри інструмент кладуть на стіл, часто тримають перед собою на ремені, що дозволяє грати стоячи або на ходу під час весільних та інших святкових обрядів. У професійній народно-інструментальній музиці використовують концертні цимбали, що стоять на ніжках. У них великий діапазон звучання і різноманітні засоби виразності. На цимбалах грають, ударяючи паличками по струнах. Поодинокими ударами по струнах цимбаліст надає музиці яскравого ритмічного малюнка, а частими ударами по струнах обох паличок (цей прийом називається тремоло) відтворюється безперервна, м'яка, лірична, часом драматична мелодія. Цимбалісти-віртуози нерідко поєднують у своїй грі не тільки удари паличок по струнах, а й щипки пальцями.

Дослідники вважають, що предком цимбал є ассирійський сантир – інструмент трикутної форми, на якому грали ударом паличок по струнах. Згодом він поширився і був удосконалений в Угорщині, Румунії, Югославії, Болгарії, Білорусі та на Правобережній Україні.

У ХХ столітті цимбали значно вдосконалені: поліпшено її акустичні можливості, розширено діапазон, створено нові типи інструмента. Великих успіхів у цьому досягли майстри І. Скляр та О. Незовибатько. Ними створено цимбали-приму, цимбали-альт, цимбали-бас. Діапазон сучасних інструментів сягає від до першої октави до сі третьої. Звукоряд хроматичний.

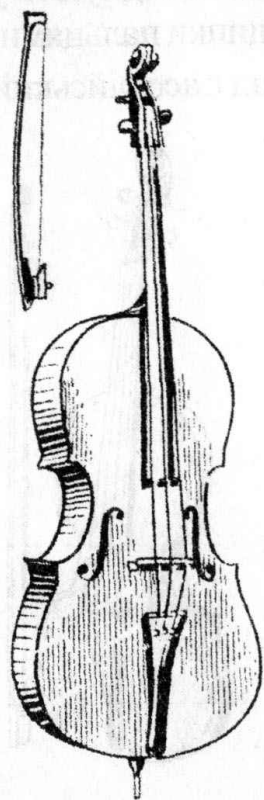
Майстри і музиканти століттями шукали такі інструменти, звуки яких були б близькими

Скрипка

до голосу людини. На примітивних струнних інструментах грали лукоподібним смичком. Проходили століття. Тисячі майстрів працювали над секретами виготовлення скрипкових дек, особливостями деревини, таємниці лакового покриття. У кінці XV – на початку XVI століть італієць Г.Бертолотті сконструював перші **скрипки**. Його учень П.Маджіні та майстри кременської школи А.Аматі, Дж.Гварнері і особливо А.Страдиварі створили неперевершені скрипкові інструменти дивної краси і витонченості. Головна їх цінність у неповторному чарівному звуці, який ці інструменти несуть крізь століття.

На Україні скрипка відома з кінця XVI століття. Вона особливо відповідає наспівному, мелодійному характеру української народної музики. Без скрипки не обходилося жодне свято, весілля чи вечорниці. Вона – і сольний, і акомпануючий інструмент. Скрипка – невід’ємна частина оркестрів, ансамблів,

Басоля

троїстих музик. Серед відомих українських скрипкових майстрів – Т.Підгорний, Л.Мар’яненко. Український майстер І.Любченко став дипломантом Міжнародного конкурсу скрипкових майстрів у місті Кремона (Італія).

Скрипка має традиційну будову. Звук видобувається за допомогою смичка, іноді щипком (піцкато).

Басоля – басовий смичковий інструмент. Формою вона нагадує велику скрипку або віолончель. При грі виконавець тримає її між коліньми. Інколи звук видобувають не смичком, а щипком. Зустрічалися басолі трьох і чотирьохструнні. Настроювалися вони по квартах (трьохструнні) і по квінтах (чотирьохструнні). Виготовляли ці

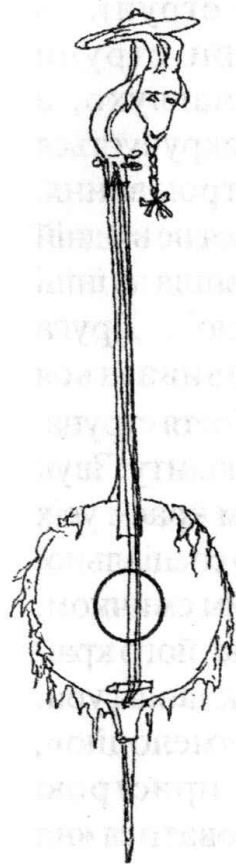
інструменти музиканти-аматори. У троїстих музиках басоля використовувалась як басова опора. Діапазон її — від *до* великої октави до *мі* другої.

У сучасному українському оркестрі їх замінюють віолончелями і звичайними контрабасами.

Бас зовнішньо схожий на контрабас.

Його чотири струни настроювалися за квартами: *мі*—*ля* контроктави, *ре*-*соль* великої октави. У минулому зустрічалися басолі і басы на три струни.

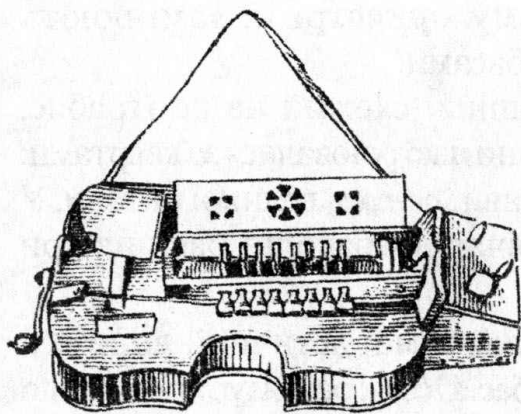
Популярний гумористичний вид баса називається **козобас**. Ось як розказує про історію його виникнення Леонід Черкаський: “Оригінальним народним витвором, що ввібрав у себе ряд елементів музичного побуту Гуцульщини, став козобас. На весіллях, коли музиканти вже розходилися, а люди ще хотіли веселитися, гості робили імпрорізовану басолу: у відро вставляли коромисло, його верхній кінець і дужку відра з’єднували дротом. Музыка вдаряв палицею по дроту або протягував нею, ніби смичком. Із таким пристроєм “циганили” на весіллі, водили на різдвяне свято козу, імітуючи її голос. Так і народилася ідея зробити незвичайну басолу з оригінальним резонатором у вигляді барабана (замість колишнього відра). Від нього йде довгий гриф, що закінчується головкою у вигляді козячої голови, нерідко

Козобас

прикрашеної різноколірними стрічками. Зверху може бути прикріплена металева тарілочка, брязкіт якої доповнює акомпанемент струнного ударного інструмента. На грифі козобаса натягнута одна струна. Такий інструмент часто використовується в складі інструментальних ансамблів на народних святах.

У давні часи на Україні широко побутувала **ліра** (або реля, рилия) — струнно-клавішно-смичковий інструмент, на якому грали сліпі, співці-музиканти. На її корпус, що нагадував гітару або

Ліра

скрипку без — грифа натягувалося три струни (зустрічалися ліри на дві, чотири і більш струн). З одного боку ліри струни закріплюються наглухо, а другий кінець їх накручується на кілки для настроювання. Струни натягуються не в одній площині: середня вища за інші і зветься «мелодією». Друга струна, що називається «тенором», настроюється октавою нижче середньої. Третя струна, яка має назву «байорки», підстроюється до другої у квінту. Звук видобувався дерев'яним кругом, який торкався своїм краєм усіх трьох струн. Він обертався навколо осі за допомогою спеціальної ручки (корби) — і був, таким чином, наче безконечним смичком. Струни в місцях дотику з кругом обмотувалися вовною, його край натирався каніфоллю. Важлива деталь ліри — клавіатура. Натискуючи на клавіші, виконавець вкорочує «мелодію», змінюючи висоту звука. Завдяки особливому пристрою (переміщенню однієї з клавішей) ліра може настроюватися «на весело» (мажорний лад) або «на жалоб» (мінорний лад).

Кількість клавішей на різних лірах — від дев'яти до дванадцяти. Під час гри інструмент кладуть на коліна, головкою з кілками вліво. Інструмент трохи нахиляють, щоб клавіші під власною вагою відпадали від струн.

Історія ліри цікава і примхлива. Вона з'явилася в Європі близько тисячі років тому. У X-XII століттях ліра звучала в найбільших королівських палацах Європи, а потім її забули. Була

пора, коли музику для неї писав сам Й.Гайдн (видатний австрійський композитор), а віртуози музиканти давали відкриті концерти в аристократичних салонах. Та було й таке, коли ліру колісну брали в руки лише каліки, старці, щоб заробити на хліб.

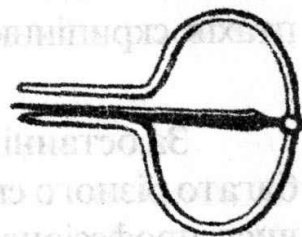
На Україні цей інструмент відомий з XVII століття. Він часто був супутником кобзи-бандури. Але скрипучий, гугнявий звук ліри, її темброві властивості та обмежені прийоми гри обумовили її переважно церковний репертуар лірників. Зараз цей інструмент вводять до фольклорних колективів.

У Карпатах побутує оригінальний інструмент — **дримба (варган)**, розповсюджений у багатьох народів світу. Він складається із залізного обідка (що нагадує підкову), у центрі якого кріпиться сталева пластинка, загнута в кінці гачком. Лівою рукою дримба вставляється в рот і злегка притискується до зубів. Торкаючись пальцем гачка, з пластинки видобувають тон постійної висоти. Ротова порожнина править за резонатор. Змінюючи її обсяг шляхом різних рухів язика та губів, можна видобувати тони різної висоти і тембру, що звучать на тлі органного пункту пластинки.

На Україні широко побутують також музичні інструменти інших народів: балалайка, домра, мандоліна, гітара, гармонь, баян та ін.

Найпопулярнішим народним ансамблем на весіллях, різних народних гуляннях і забавах у минулому була **троїста музика**. Цей ансамбль утворився, коли був створений класичний зразок скрипки. Зберігся і відіграє цей ансамбль визначну роль у народному музичному побуті і в наш час. Назвали його тріостою музикою тому, що до його складу входять три виконавці: скрипаль, цимбаліст (або виконавець на іншому інструменті) та баяніст. Найбільш розповсюджені типи тріостої музики такі:

- скрипка, басоля і бубон – у центральних областях

**Дримба
(варган)**

України;

скрипка, цимбали, бубон або ж барабан – у західних областях.

Про свою троїсту музику гуцули створили поетичну легенду... Три легіні – скрипаль, цимбаліст та сопілкар – закохалися у дівчину. Вибираючи собі нареченого, дівчина запропонувала їм принародно змагатись у грі: чиє виконання народ визнає найліпшим – за того вийде заміж.

Кожний легінь грав на своєму інструменті найулюбленішу мелодію. Та ж виконання було таким майстерним, що жодний не одержав переваги. Тоді дівчина звеліла кожному зіграти одну й ту ж пісню, - але й цього разу не розсудили найкращого...

Залишилося останнє – грати легіням разом. Та від сумісної гри народилася нечувана досі чарівна музика і народ вирішив – не слід розлучати легінів.

А музику ту назвали ТРОЇСТОЮ МУЗИКОЮ...

Перший конкурс “Українські троїсті музики” на Україні у 1970 році організувало Музично-Хорове товариство.

У репертуарі троїстих музик багато сучасних мелодій, що широко звучать на народних святах, весіллях.

У п’єсах є цікаві зображальні елементи: наслідування, спів птахів, скрипінню воріт, передзвону молотів у кузні тощо.

За останній час поряд з традиційними ансамблями існує багато різного складу оркестрів народних інструментів, у тому числі професіональних.

Понад тридцять років тому було створено Національний оркестр українських народних інструментів керований лауреатом Державної премії ім. Т.Г.Шевченка народним артистом України Віктором Гуцалом.

Одна з найбільших колекцій народних музичних інструментів є у Державному музеї театрального, музичного та

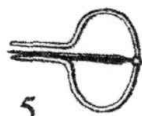
кіномистецтва України. Вона нараховує понад 450 інструментів. Найстаріші з них виготовлені ще у XVIII столітті. В музейному зібранні є творіння відомих українських майстрів: скрипка Л.Мар'яненка, бандура А.Паплінського та інші.

Запитання та завдання

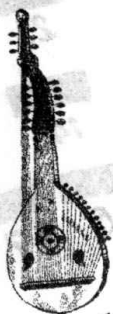
1. Які українські народні музичні інструменти входять до групи струнних?
2. Назви найдавніші музичні з них.
3. Прочитай думу “На смерть козака-бандуриста”. Як звертається козак до свого найдорожчого супутника життя? Чому саме так він називає свій музичний інструмент?
4. Деталь якого музичного інструмента називається МЕЛОДІЄЮ?
5. Які музичні інструменти мають гриф? Яка деталь так називається?
6. Розгадай кросворд.

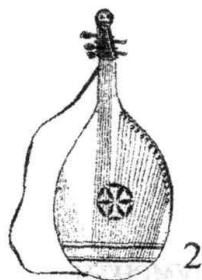
4

5

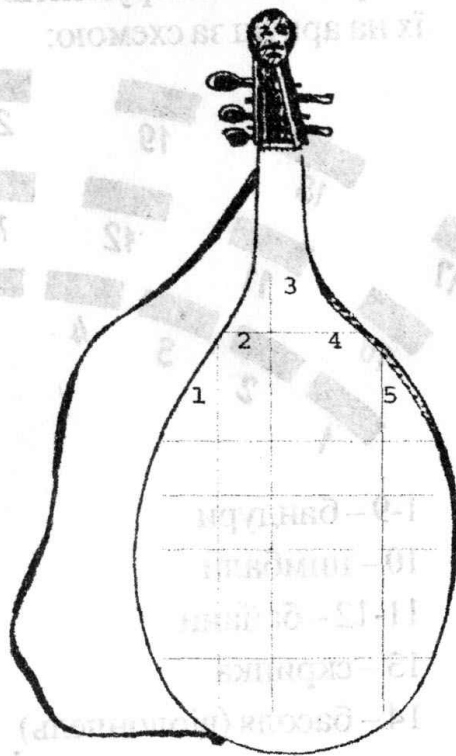
1

2

3

3

2

4

1

5

7. Чим славиться місто Кремона? В якій країні воно знаходиться?
8. Який струнний інструмент можна скласти з предметів побуту?
9. Що таке "троїста музика"? Розкажи гуцульську легенду про троїстих музик.
10. Назви можливі склади троїстих музик.
11. Склади кросворд із назв українських народних інструментів.
12. Знайди репродукції картин, на яких є зображення українських музичних інструментів. Уважно їх розглянь.
13. Створи збілочку віршів, казок, оповідань тощо про музичні інструменти. В яких літературних творах йдеться мова про українські народні інструменти?
14. Прослухай уважно п'єси, виконані різними музичними інструментами і дай характеристику їх звучання.
15. Роздивись уважно можливе розміщення музикантів. Виріж зображення інструментів на розрізній сторінці та наклеї їх на аркуш за схемою:

Використана література

Давидов М. Народний інструментарій сьогодні //Музика. - 1995. - №4. – С. 14-15.

Історія української музики. В 6 т. /АН УРСР, ін-т мистецтва, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського; Редкол: М.М.Гордійчук (голова) та інші. – К.: Наук.думка, 1989-1991.

Комаренко В. Український оркестр народних інструментів. К.: Державне видавництво ОТМ і музичної літератури УРСР, 1960. 82с.

Черкаський Л.М. Українські народні музичні інструменти. Комплект. 15 листівок з текстівками. К.: Мистецтво. 1990.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Ударні та шумові інструменти.....	4
Духові інструменти.....	6
Струнні інструменти.....	14
Використана література.....	27

Навчальне видання

І. С. Бубнова

УКРАЇНСЬКІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Навчальний посібник

Редактори *Т. І. Бойко, М. М. Пахолюк.*
Дизайн обкладинки *С. В. Кошеварова.*
Технічний редактор *Л. С. Сидоренко.*

Підписано до друку з готових діапозитивів 24.09.01. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Офсетний друк. Умовн.-друк. арк. 1,63. Облік. - вид. арк. 1,12. Тираж 300 прим. Вид. № 118. Зам. 419/1. Ціна договірна.

Сумська обласна друкарня. 40021, Суми, Кірова, 215. Видавництво «Козацький вал». Тел. 28-88-82, 22-21-42.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
Серія ДК № 42 від 28.04.2000.